

Eesti Vabariigi valitsusliikmete saatus

1940. a suvel, varsti pärast Eesti Vabariigi okupeerimist, algasid NSV Liidu repressiivorganite poolt läbi viidud isikuvastased repressioonid, mille teravik oli suunatud sõjaväejuhtkonna, politsei ning Eesti poliitiliste liidrite, sh endiste valitsusliikmete vastu. Iseisvuse perioodil kuulus valitsuste koosseisu kokku 116 meest, kellest 11 olid olnud ka riigivanema ametis.

Endistest riigivanematest jäi repressioonidest puutumata üksnes August Rei, kellel õnnestus 1940. a juunis pääseda Rootsi. Mitmekordne riigivanem ja Eesti esimene president Konstantin Päts deporteeriti juuli lõpus 1940. a koos perega Ufaasse, kus nad elasid asumisele saadetutena. Pärast sõja puhkemist NSVL ja Saksamaa vahel K. Päts vangistati, mõisteti süüdi ja saadeti vangilaagrisse. 1954. a toodi K. Päts mõneks ajaks Eestisse Jämejala vaimuhaiglasse, kuid viidi peagi Venemaale tagasi, kus ta 18. jaanuaril 1956. a Buraševo vaimuhaiglas Kalinini lähedal suri.

Otto Strandman lasi end 16. veebruaril 1941. a oma talus Kadrina külje all maha, pärast seda kui oli saanud kutse ilmuda Siseasjade Rahvakomissariaati. Ülejäänud 8 endist riigivanemat arreteeriti esimese okupatsiooniaasta jooksul. Friedrich Akel ja Jüri Jaakson mõisteti surma ja lasti maha, esimene 3. juulil 1941. a Tallinnas ja teine 20. aprillil 1942. a Venemaal. Tõenäoliselt mõisteti 2. juulil surma ja lasti järgmisel päeval Tallinnas maha ka Jaan Tõnisson ja Jaan Teemant. Samuti surma mõistetud Ado Birk suri veebruaris 1942. a vangilaagris enne otsuse täideviimist ning Ants Piip enne kohut, 1. oktoobril 1941. a Permi vangilaagris. Kaarel Eenpalule ja Juhan Kukele mõisteti vanglakaristused, kuid mõlemad mehed surid 1942. a Venemaal.

Peale endiste riigivanemate kuulus aastatel 1918–1940 valitsustesse veel 105 meest, kellest osa oli okupatsiooni alguseks surnud, Eestist lahkunud või emigreerunud baltisakslaste ümberasumise käigus. Nõukogude okupatsioonivõimu käeulatusse jäi 70 endist valitsusliiget, kellest Theodor Rõuk sooritas 21. juulil 1940. a Tallinnas enesetapu. 47 endist ministrit arreteeriti aasta jooksul ning peaaegu kõik nad (44) lasti maha või surid vangistuses.

Esimese okupatsiooniaasta jooksul arreteeriti ka peaaegu kõik Eesti Vabariigi viimase valitsuse üheteistkümnest liikmest, ainsana pääses vahistamisest peaminister Jüri Uluots. 9 viimase valitsuse liiget hukati või surid vangilaagrites. 1944. a sügisel, kohe pärast nõukogude okupatsiooni taastumist, repressioonid jätkusid. Et osa seni vangistamisest pääsenud ministritest oli sõja ajal Eestist lahkunud või sõjas hukkunud, oli pärast sõda Eestisse jäänud

üksnes 13 endist ministrit. Kümme nendest arreteeriti lühikese aja jooksul, vangistus õnnestus neist üle elada 4 mehel. Kokkuvõttes jäid kõigist nõukogude okupatsioonivõimu võimuses olnud valitsusliikmetest otsestest isikuvastastest repressioonidest puutumata üksnes 3 meest.

Eesti Vabariigi valitsusliikmete saatus

1940. aastaks oli Eestis välja kujunenud pikkade traditsioonidega, kuid mõne aasta vanusele seadusandlusele tuginev kaheastmeline kohaliku omavalitsuse süsteem maakonna-, linna- ja vallavalitsuste näol. Nõukogude riigiõigus aga kohaliku omavalitsuse mõistet ei tundnud ning Nõukogude Liidus olid selle asemel nn kohalikud riigivõimuorganid, mis erinevalt demokraatlikust kohalike omavalitsusest ei tegelenud kohalike asjade otsustamisega kohalike elanike osalusel, vaid olid täielikult keskvõimu kontrolli all. On mõistetav, et kohalik omavalitsus kui õigusriigile omane institutsioon oli uuel võimul pinnuks silmas okupatsiooni algusest peale. Ümberkorraldustega sundis kiirustama ka asjaolu, et nõukogude võimu mõju maal oli iseäranis nõrk ning et välja oli kuulutatud nõukogulik maareform, mida ei saanud teostada olemasolevate, enamikus taluomanikest koosnevate vallavalitsuste ametis olles. Võib öelda, et sovetiseerimine kohalike omavalitsuste liinis algas isegi mõnevõrra varem kui riigi keskvõimu tasandil.

Juba juuni lõpus – juuli alguses vahetati välja kõik maavanemad ning suuremate linnade linnapead. Järgmine põhimõtteline samm astuti 25. juulil kohalike omavalitsuste volikogude likvideerimisega, see omakorda andis formaaljuriidilise aluse volikogude poolt ametissenimetatud täitevorganite – linna- ja vallavalitsuste – kiirendatud väljavahetamiseks.

Augusti esimestel päevadel jõudiski puhastustöö vallavalitsusteni, siseminister Maksim Unt vabastas ühe korraga ametist kõik vallavanemad ja nimetas ametisse uued. Rõhuvas enamikus oli tegu uute inimestega, vallavanem ei vahetunud vaid 15% valdadest. Alates septembrist hakati välja vahetama ka vallasekretäre. Koos vallavanemaga, kes vastavalt autoritaarse režiimi ajal ja vaimus valminud vallaseadusele evis suuri võimupiire, aga ka tegelikku autoriteeti kohalike elanike jaoks, oli vallasekretär tavaliselt mõjukamaid mehi oma vallas. Enamasti oli tegu haritud ja oma ametis kogenud inimestega, kes olid seda tööd teinud aastaid, isegi aastakümneid, paljud neist läbi kogu iseseisvuseaja. Viimased iseseisvuseaegsed vallavanemad ja vallasekretärid tõrjuti kõrvale jätkuva sovetiseerimise käigus läbiviidud valla- ja maavalitsuste kaotamisega ja nende asemele täitevkomiteede moodustamisega 1941. a jaanuaris – veebruaris.

Kohaliku omavalitsuse lõhkumisega kaasnesid isikuvastased repressioonid selle liidrite kallal.

Repressioonid puudutasid eelkõige maavanemaid, aga ka vallavanemaid ja -sekretäre. Et paljud neist meestest olid olnud võtmepositsioonidel ka nn rahvavaenulikeks kuulutatud organisatsioonide – Kaitseliidu ja Isamaaliidu – kohalikes organisatsioonides, andis see võimudele põhjuse nende repressioonideks. Viimastest maavanematest 5 meest arreteeriti aastatel 1940 – 1941 ning kõik nad hukkusid Venemaa vangilaagrites. Kohe pärast sõda arreteeriti veel 4 maavanemat ning ainult kahel mehel õnnestus pääseda pagulusse. 1940 – 1941. a repressioonide teadaolevalt ka 40 vallavanemat (16 % üldarvust), kellest 36 lasti maha või hukkusid vangistuses. Pärast sõda repressioonide võim veel vähemalt 73 endist vallavanemat. Vallasekretärade saatus oli sarnane vallavanemate omaga, viimastest iseseisvuseaegsetest vallasekretäridest vangistati nõukogude okupatsiooni esimesel aastal 45 meest (u 20%), kellest üksnes kümnekonnal õnnestus vangistus üle elada.

Eesti kaitseväge saatus

Nõukogude Liidu okupatsioonivõimude üks olulisemaid ülesandeid 1941. aasta suveni oli Eesti kaitseväge kontrolli alla saamine ja tasalülitamine. Üheaegselt võimuhaaramisega laskis nõukogude propaganda lendu kuulujutu, et Eesti Vabariik saab Välis-Mongoolia sarnase staatuse ja et Nõukogude garnisonid ei sekku Eesti siseasjadesse. Kuuldus mõjus Eesti sõjaväele esialgu rahustavalt ja täitis seega oma peaeesmärgi: vältida võimalikke suuremaid vastuhakke sõjaväe poolt. Ohvitseride teenistusse jätmise tingis asjaolu, et juba alates baaside ajast hakkasid NKVD ja Punaarmee eriosakonnad koguma andmeid iga kaadriohvitseri ja allohvitseri kohta. 21. juunil 1940. a, pärast riigipööret olid eriosakonnad uurimisega alles poole peal. Sellest tingituna andis Andrei Ždanov korralduse, et ühtegi sõjaväelast ei tohi enne erru saata, kuni uurimine pole lõpetatud (*pärineb raamatust "Eesti rahva kannatuste aasta", ilma täpsema infota*).

Teise maailmasõja alguses 1939. aastal Eesti kaitseväge tegevteenistuses olnud 14 000 meest viidi 1940. a augustis Punaarmeesse üle 12 533 meest, kellest formeeriti 22. territoriaalkorpus. Ohvitseride, allohvitseride ja sõdureid arreteeriti juba enne 1941. a juunit, kuid täpset arvu ei ole teada. 1941. a juunis arreteeriti või saadeti Venemaale 323 ohvitseri. 1941. a juulis, kui 22. territoriaalkorpus saadeti Venemaale, deserteerus või jäi lihtsalt maha 1120 meest (120 ohvitseri, 200 allohvitseri, 800 reameest). Rindele olevat jõudnud 5573 eestlast.

22. territoriaalkorpuse võitlusvõime tõstmiseks lähetati korpusesse Leningradi parteiorganisatsiooni poolt 654 poliitvõitlejat. Iga väeosa juurde saadeti 30–40 kommunistliku partei poolt mobiliseeritud kommunisti, kes asusid koos väeosa politrukidega võitleva üksuse taga ja avasid taganejate pihta tule.

3. juulist kuni septembrini 1941 jäi kadunuks (suurem osa deserteerus, aga kindlasti oli ka vangilangenuid) 4201 Punaarmee olnud eesti sõjaväelast (316 ohvitseri, 397 allohvitseri, 3488 reameest). Langenutena oli 22. territoriaalkorpus 27. augustiks kaotanud 2305 sõdurit (85 ohvitseri, 220 allohvitseri, 1800 reameest; selgusetu on, kui palju oli nende hulgas eesti sõjaväelasi või juba NSV Liidust täienduseks tooduid). Korpusesse oli alles jäänud üle 500 eesti sõjaväelase, kes saadeti Punaarmee Poliitilise Peavalitsuse ülema 1. järgu armeekomissar Lev Mehlise 28. septembri 1941 direktiivi alusel GULAGi tööpataljonidesse. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise sõja esimeste kuudega lakkasid olemast väljaõppinud tegevteenistustest moodustatud Eesti üksused Punaarmee koosseisus.

Ohvitserkonna likvideerimine

Eesti ohvitserkonna paremik likvideeriti kahes osas. Eesti ohvitserikorpuse ja selle traditsioonide hävitamine annab tunda tänini.

Enne 1941. a juunit erru lastud ja reservi arvatud ohvitserid lülitati varem kogutud andmete alusel NKVD poolt küüditatavate nimekirjadesse ja saadeti laiali Põhja-Venemaa ja Uraali vangilaagritesse. Mõne üksiku erandiga lasti nad kõik maha või hukkusid (u 200 meest).

Koos territoriaalkorpusega Petseri lähedal suvelaagris viibivate kaadriohvitseride elimineerimiseks oli vaja välja töötada teistsugune plaan, sest ohvitseridel olid käes isiklikud relvad, nende käsutada eestlastest sõdurid. 3.–4. juunil esitasid NKVD töötajad korpuse komissaridele esmajärjekorras küüditamisele kuuluvate meeste nimekirjad. 7. juunil teatati, et korpusele määrati uus juhtkond, samuti määrati uued juhid mõlemale korpuse koosseisu kuuluvale diviisile. Endine juhtkond saadeti Moskvasse kõrgematesse sõjaväeõppeasutustesse täienduskursustele. Nii eraldati 24 korpuse kõrgemat ohvitseri, kellest 19 nn täienduskursustel arreteeriti ja saadeti Siberisse, kus nad peaaegu kõik hukkusid.

Suvelaagrisse jäänud ohvitserid ja mõned allohvitserid arreteeriti ja küüditati samaaegselt üldise küüditamisega juunis 1941. Arreteerimise kohaks valiti endine Petseri Kaitseliidu maja, mis komplekteeriti spetsiaalse valvemeeskonnaga.

13. juunil korraldati ühele diviisile näitlik õppus, mida diviis ilma relvadeta vaatama viidi. Paari tunni möödudes ilmusid käskjalad nimekirjadega, milles olevad ohvitserid pidid kohe staapi minema. Tagasitulnud sõduritele öeldi, et ohvitserid viidi õppustele Lätti. Samas teatati, et Petseris on puhkenud mingi epideemia ja keelati laagrist lahkuda.

Teise diviisi ohvitserid kutsuti peale õhtust loendust staapi, kuhu kästi kaasa võtta isiklik relv, kaarditasku ja kohver isiklike asjadega. Arreteerimisele kuuluvad enam kui 200 ohvitseri ja allohvitseri saadeti autodel Petserisse, kus nad paigutati Kaitseliidu majja. Maja ette pandi NKVD relvastatud valve. Samas peeti ohvitseride üle improviseeritud kohut, kus teatati, et nad on degradeeritud ja et neid süüdistatakse kontrevolutsiooni ja sabotaaži

organiseerimises. Arreteeritud ohvitserid viidi NKVD üksuse poolt sisse piiratud Petseri raudteejaama ja laaditi rongile. Rong sõitis läbi Läti ja Leedu, võttes peale ka seal arreteeritud ohvitserid. Edasi viidi vangid Katõni lähedale Juhnovo laagrisse. Pärast sõja algust evakueeriti vangid polaarjoone taha Taimõri poolsaarele Norilski 7. range režiimiga erilaagrisse, kus vange kasutati metallimaakide kaevandamisel. Ebainimlike elu- ja töötingimuste tõttu jõudis enam kui 300 ohvitserist kodumaale tagasi ainult 24 (vähem kui 10%). Osa kõrgemaid ohvitserid viidi Lama järve ääre, kuhu ehitati Norilski tehase ja laagrikompleksi juhtkonna puhkekodu. Elutingimused Lama ääres olid mõnevõrra paremad kui Norilskis. Seal surid või lasti maha Baltimaadest toodud 41 vanemohvitserist 22 ehk 54%.

Eesti kindralite ja admiralide saatuse kohta annab ülevaate järgnev tabel

Nimi	Viimane ametikoht Eesti sõjariigis	Arreteeriti	Saatuse koht
Kindralmajor Hendrik	3. diviisi ülem	28.06.1941	Hukati 6. oktoobril 1942 Norilskis
Kindralmajor Otto Heinze	1936 läks erru. Viimane ametikoht Kaitseminis-teriumi Nõukogu alaline liige, enne 1941 märtsis asus ümber Saksamaale. Suri 8. juunil 1968 Bad Windsheimis		
Kindralmajor-jurist Nikolai Helk (Tšistjakov)	Kõrgema Sõjakohtu esimees	17.09.1940	Hukati 14. mail 1941 Tallinnas

Kindralmajor Aleksander

Jaakson

Sõjavägede Staabi ülem

18.10.1940

Hukati 2. oktoobril 1942 Kirovi oblastis

Kindralmajor-meedik Martin-Volmer

Jervan (Gross)

Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse ülem

08.03.1941

Hukati 15. oktoobril 1942 Tšeljabinskis

Kindralmajor Gustav

Jonson

Ratsaväe inspektor, viimati presidendi käsundusohvitser

19.07.1941

Suri 15. novembril 1942 Tšeljabinski vangilaagris

Kindralmajor August

Kasekamp

Sõjavägede Staabi ülema 1. abi

1941 juulis

Suri 5. oktoobril 1942 vangilaagris Saraatovi oblastis

Kindralmajor Hugo

Kauler

Suurtükiväe inspektor

1941 juulis

Hukati 22. septembril 1942 Lama järve ääres Norilski lähedal

Kindralmajor Jaan

Kruus

2. diviisi ülem

1941 juulis

Hukati 15. mail 1942 Moskvas

Kindralmajor Hans

Kurvits

Sõjavägede Nõukogu alaline liige, enne seda piirivalve ülem

14.06.1941

Hukati 27. detsembril 1942 Sosva vangilaagris

Kindral Johan

Laidoner

Sõjavägede ülemjuhataja

küüditati 19.07.1940, arreteeriti 28.06.1941

Suri 13. märtsil 1953 Vladimiri vanglas

Kindralmajor Andres

Larka 1925 läks erru. Viimane ametikoht sõjainistri abi

23.07.1940

Suri 8. jaanuaril 1942. Kirovi oblastis, Malmöžis

Kindralmajor-meedik Hans

Leesment

Eesti Punase Risti esimees.

Suri 26. augustil 1944 Tallinnas

Kindralleitnant Paul-Adolf

Lill

Läks 1939 erru. Viimane ametikoht sõjaminister

14.06.1941

Suri 13. märtsil 1942 Sverdlovski vanglas

Kindralmajor-meedik Arthur

Lossmann Läks 1935 erru. Viimane ametikoht Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse ülem

1944 põgenes Saksamaale. Suri

1. augustil 1972 Londonis

Kindralmajor Jaan

Maide

Otto Tiefsi valitsuse sõjavägede ülemjuhataja

24.10.1944

Hukati 10. augustil 1945 Moskvas

Kindralmajor Johannes

Orasmaa (Roska)

Kaitseliidu ülem

19.07.1940

Suri 24. mail 1943 Kirovi vanglas

Kindralmajor-meedik Aleksander

Paldrok

Läks 1934 erru. Viimati Kaitseväe Sanitaarteenistuse nahahaiguste konsultant

Suri 1. juulil 1944 Kuressaare lähedal

Kontradmiraal Johan

Pitka Läks erru 1919 novembris. Viimane ametikoht merejõudude juhataja

Arvatavasti langes 1944 septembris Harju- või Läänemaal

Kindralmajor Aleksander Voldemar

Pulk

1. diviisi ülem

Mobiliseeriti Punaarmeele

Hukkus 20. augustil 1941 Soome lahel aurikul Sibir (mobiliseerituna)

Kindralmajor-meedik Ludvig

Puusepp

Sõjaväe neuroloog-konsultant

Suri 19. oktoobril 1942 Tartus

Kindralleitnant Nikolai

Reek

Sõjaminister

12.03.1941

Hukati 8. mail 1942 Solikamski vangilaagris

Kindralmajor Rudolf

Reiman

Varustusvalitsuse ülem

Suri 16. septembril 1946 Tallinnas

Kindralmajor Voldemar Viktor

Rieberg

Läks 1939 erru. Viimane ametikoht Inseneriväe Inspektuuri inspektor

1939 asus ümber Saksamaale. Teises maailmasõjas teenis Wehrmachtis. Suri 21. septembril 1952

Kindralmajor Tõnis

Rotberg

Sõjainistri abi, endine varustusvalitsuse ülem

1944 septembris

Suri 24. juulil 1953 Taišeti vangilaagris

Kontradmiraal Alexander Eduard

von Salza

Sõjaministeeriumi Nõukogu alaline liige, enne seda sõjalaevastiku ülem

1945 kevadel Saksamaal

Suri 23. jaanuaril 1946 Moskvas, Butõrka vanglas

Kindralmajor Jaan

Soots

Läks 1920 erru. Viimane ametikoht Sõjavägede Staabi ülem

20.09.1940

Hukati 6. veebruaril 1942 Permi oblastis, Ussolje vangilaagris

Kindralmajor Otto

Sternbeck

Läks erru 1937. Viimane ametikoht teedeminister, enne seda jalaväe inspektor

Hukati 23. juulil 1941 Tallinnas

Kindralmajor Richard

Tomberg

Õhukaitse ülem

944 jaanuaris

Oli 1944–1956 vangis, süüdistatuna inglise spiooniks olemises, suri 25. mail 1982 Tallinnas

Kindralmajor August

Traksmaa (Traksmann)

Sõjainistri abi, endine 2. diviisi ülema kt

14.06.1941

Hukati 16. juulil 1942 Gorelniki vangilaagris

Kindralmajor Aleksander

Tõnisson

Läks 1934 erru. Viimane ametikoht Kaitseministeeriumi Nõukogu alaline liige, enne seda 1. diviisi ülem

19.12.1940

Hukati 30. juulil 1941 Tallinnas

Kindralmajor Juhan

Tõrvand

Saadeti 1935 erru. Viimane ametikoht Sõjavägede Staabi ülem

14.06.1941

Suri 12. mail 1942 Kirovi oblastis, Vjatka vangilaagris

Eesti kohtunike saatus

Eesti Vabariigi Põhiseaduse järgi teostasid õigusemõistmist sõltumatud kohtud. Alama astme üldkohtud olid jaoskonnakohtud, teise astme üldkohtud olid ringkonnakohtud. 1940. a oli Eestis neli ringkonnakohtut – Tallinna, Viljandi, Tartu ja Rakvere ringkonnakohtus. Riigikohus oli kõrgeim kohus, mis vaatas läbi kassatsiooni korras edasikaevatud kohtuasjad. Otsused kas kinnitati või saadeti ringkonnakohtutesse tagasi.

Poliitilisi repressioone koordineerisid NSV Liidu NKVD operatiivgrupid, kasutades selleks esialgu sisekaitseülemale kaitseseisukorra seadusega antud pädevust ja kommunistidega mehitatud poliitilist politseid. Süüdimõistvaid otsuseid langetati hoopis mitmesuguste erikohtute (tribunalide) ja erinõupidamiste poolt Vene NFSV kriminaalkodeksi alusel. 1940. a oli Eesti Riigikohtus 16 liiget. Kohtu kauaaegne esimees Kaarel Parts suri 5. detsembril 1940. a loomulikku surma ning 1940. a suri veel üks riigikohtunik. 6 riigikohtunikku vangistati 1940–1941, kõik nad hukkusid vangilaagrites, kaks vangistati pärast sõda, üks riigikohtunik hukkus 1944. a sügisel Läänemeresel Eestist põgenemisel. 5 riigikohtunikku pääsesid vangistamisest.

1940. a juulis alustati muudatusi kõrgemate kohtunike ja prokuröride vallandamisega. 17. juulil tagandati Kohtukoja prokuröri kohusetäitja Gustav Avald, 1. augustil Riigikohtu esimees Kaarel Parts, 8. augustil Riigikohtu prokurör Johannes Müller, 13. augustil vanaduspiiri ületamise tõttu Kohtukoja esimees Jaak Reichmann. Formaalselt vabastati nad kas vanusepiiri ületamise tõttu, tervislikel põhjustel või omal soovil.

Kohtunike väljavahetamist alustati juba J. Varese marionettvalitsuse ajal, kuid mitte massiliselt ja see jätkus sammhaaval kuni 1941. aasta juunini.

1940. a suvel vahetati välja ka ringkonnakohtute esimehed, uuteks esimeesteks nimetati tavaliselt nooremad juristid, kes olid lõpetanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ja olid okupatsioonivõimu silmis endistest usaldusväärsemad. Eestis oli palju juriste – õigusteaduskonnas oli võimalik õppida töö kõrvalt ja seda võimalust kasutasid paljud vaesemad üliõpilased. Kõrgharidusega juristid ei olnud harulduseks ka vasakpoolse maailmavaatega inimeste hulgas, kelle seast okupatsioonivõim 1940. a oma kaadrid komplekteeris.

1940. a oli Kohtukoja ja nelja ringkonnakohtu koosseisus 70 kohtunikku. 15 kohtunikku arreteeriti 1940.–1941. a ning kõik nad hukkusid vangilaagrites, neist kuus lasti maha või suri enne surmaotsuse täideviimist. Üks kohtunik hukkus 1944. a sügisel Eestist põgenedes Läänemeres ja 7 endist kohtunikku vangistati pärast sõda.

Eesti kohtusüsteemi likvideerimine ja ENSV kohtusüsteemi formeerimine 1940 - 1941

1940. a suvel Eestis kohe ei asutud kohtute põhjalikule ümberkorraldamisele. Poliitilised repressioonid teostati NKVD operatiivgrupi juhtimisel, kasutades sisekaitseülemale kaitseisukorra seadusega antud pädevust ja kommunistidega mehitatud poliitilist politseid. Kinnivõetud isikute asju menetlesid NKVD operatiivgrupi liikmed juba Vene NFSV kriminaalkodeksi alusel hoolimata sellest, et see formaalselt ei kehtinud Eesti territooriumil.

25. augustil 1940 vastu võetud ENSV Konstitutsioon fikseeris uue, ENSV kohtusüsteemi alused. ENSV kohtu rahvakomissariks määrati Aleksander Jõeäär, kohtuorganite juhtimise valitsuse ülemaks Ferdinand Adamson, endine eesti punakaartlane, kes 1929–1938 teenis NSV Liidus Tšekaas ja NKVD-s.

16. novembril 1940 alustati kohtuorganite ümberkorraldamist vastavalt nõukogude süsteemile. Selle järgi kujundati jaoskonnakohtud ümber rahvakohtuteks, ringkonnakohtud samanimelisteks kohtuteks esimese ja teise kohtuastme asjade arutamiseks. Riigikohus kaotati. Ringkonnakohtute ja Ülemkohtu liikmed kinnitati esmalt ametisse EK(b)P KK bürool ja “valiti” seejärel 31. detsembril 1940 ENSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega.

Et poliitilistel põhjustel vangistatud isikute suhtes langetasid süüdimõistvad otsused NSV Liidu Ülemkohtule alluvad erikohtud – sõjatribunalid ja liinikohtud, samuti NKVD ja NKGB erinõupidamised, ei olnudki otsest tarvidust kiirustada kohalike kohtute jäägitu ülevõtmisega. Pealegi, olukorras, kus kuni 1940. a lõpuni kehtisid formaalselt veel Eesti Vabariigi koodeksid, puudus vajalikku kompetentsi omav ja samal ajal okupatsioonivõimule ustav kaader. Kohtunikelt eeldati juriidilise kõrghariduse olemasolu. Nõukogude Liidust toodud personal ei sobinud Eesti kohtutesse Eesti Vabariigi seaduste mittetundmise ja eesti keele mitteoskamise tõttu.

1940. a 16. detsembrist hakkas Eestis ka formaalselt kehtima Vene NFSV kriminaalkodeks, mida oli praktikas kohaldatud juba suvest alates. Tagasiulatuvalt kohaldati seda ka enne 21.

juulit 1940 toime pandud tegude suhtes. Nüüd alustati Ülemkohtu ja ringkonnakohtute liikmete väljavahetamist juba NSV Liidust Eestisse toodud juristidega. 31. märtsil 1941 nimetati Tartu ringkonnakohtu esimehe I asetäitjaks Ivan Haritonov ja 28. aprillil 1941 Viljandi ringkonnakohtu esimeheks Johannes Evertson, Rakvere ringkonnakohtu esimeheks Bernhard Rosenbaum ning Tallinna ringkonnakohtu esimeheks Theodor Unt. Märtsis ja juunis 1941 nimetati Tallinna ringkonnakohtu liikmeteks Ljudmilla Vallner ja Aleksei Vassiljev, märtsis 1941 Rakvere ringkonnakohtu esimehe I asetäitjaks Vassili Zaitsev jt. Juunis 1941 nimetati ENSV Ülemkohtu esimeheks Leonid Jürgens ja liikmeks Vassili Gussev; 1940. a lõpus oli Ülemkohtu esimehe I asetäitjaks nimetatud Aleksei Korotkov. Need kohtunikud olid Eestisse toodud NSV Liidust. 1941. aasta aprillis nimetati ENSV Ülemkohtu liikmeks juriidilise hariduseta endine sitsivabriku ketraja ja töölisliikumise tegelane Nadežda Tihhanova-Veimer (ENSV kergetööstuse rahvakomissari Arnold Veimeri abikaasa). Seaduste rakendamine tagasiulatuvalt ning otsuste langetamine tribunalides ja erinõupidamiste poolt võimaldas muuta potentsiaalseteks kriminaalkurjategijateks Eesti Vabariigi riigiteenistuses olnud isikud, poliitikud, sõjaväelased, ühiskonnaelu tegelased, ühiskondlike organisatsioonide liikmed, ettevõtjad, talupidajad, kes saadeti vangilaagritesse või mõisteti surma peaaesjalikult Vene NFSV kriminaalkoodeksi § 58 (kontrevolutsioonilised kuriteod) alusel. Represseeritute perekonnaliikmed deporteeriti Venemaa ja Siberi kaugematesse kolgastesse. NSV Liidu ideoloogid põhjendasid Eesti, aga ka teiste 1939.–1940. a okupeeritud riikide ja territooriumide elanike represseerimist teooriaga “kontrevolutsioonilisest vaheetapist (selle all mõeldi Eesti, Läti ja Leedu omariikluse aega ning Lääne-Ukraina, Lääne-Valgevene, Põhja-Bukoviina ja Bessaraabia vastavalt Poola, Tšehhoslovakkia ja Rumeenia koosseisu kuulumise aega) nõukogude võimu kehtestamisel.”